

1. Introducere

1.1. Evoluția relațiilor internaționale după Congresul de la Berlin din 1878 a înregistrat tendințe noi față de perioada anterioară, marcând conturarea unei noi situații internaționale, care va genera izbucnirea Primului Război Mondial în 1914. Caracteristicile esențiale ale relațiilor internaționale din această perioadă sunt reprezentate de constituirea alianțelor politico-militare opuse, Tripla Alianță și Tripla Înțelegere, prin urmare a unui nou raport de forțe între Marile Puteri, desfășurarea unor grave crize politico-diplomatice și militare, care exprimau starea de tensiune creată pe plan internațional între cele două sisteme politico-militare opuse, declanșarea unei curse a înarmărilor fără precedent între principalii actori ai vieții internaționale, precum și de accentuarea interdependențelor între problemele europene și cele coloniale, ceea ce făcea ca raporturile dintre Marile Puteri să fie dependente practic de situația existentă pe întregul Glob¹.

Este evident că trăsăturile esențiale ale relațiilor internaționale au fost determinate de raporturile dintre Marile Puteri. Ca și în trecut, relațiile dintre acestea au influențat în mod decisiv evoluția situației internaționale, după cum, de mai multă vreme, puterile europene încetaseră să se preocupe doar de problemele continentale. În perioada care a precedat Primul Război Mondial legăturile între problemele europene și cele coloniale s-au intensificat însă tot mai mult, ceea ce avea să aibă consecințe importante pe planul relațiilor internaționale. În paralel cu

¹ Sub influența istoricilor francezi și germani se consideră, în general, că etapa care precede primul război mondial începe, pe planul relațiilor internaționale, în 1871. Se are în vedere în principal antagonismul franco-german, generat de consecințele războiului dintre Franța și Prusia din anii 1870-1871, care a fost caracteristic pentru întreaga perioadă anterioară anului 1914. Istoricul Vasile Cristian formulează un alt punct de vedere, la care subscriem, conform căruia, cu excepția persistentului și esențialului conflict franco-german, relațiile internaționale au avut, până la Congresul de la Berlin, o cu totul altă înfățișare decât aceea care a premers Primului Război Mondial. Abia după 1878 s-au conturat, și ca rezultat al Congresului din același an, direcțiile acelei situații internaționale, care va da naștere conflictului din 1914, în primul rând realizarea treptată a celor două puternice grupări rivale, imposibil de anticipat în anii de după 1871. În opinia distinsului istoric, sub raportul relațiilor internaționale, momentul 1878 este acela care marchează începutul perioadei care avea să ia sfârșit în 1914. V. Cristian, *Diplomația României în slujba împlinirii idealului național*, în vol. Cum s-a împlinit România modernă (autori Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei), Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1993, p. 245.

afirmarea tot mai evidentă a unor puteri extraeuropene și cu mutațiile intervenite în raporturile dintre Marile Puteri din Europa, s-au acutizat tensiunile pe plan internațional între grupările politico-militare nou constituite, iar crizele grave care s-au manifestat și în care au fost implicate, evident într-o măsură diferită, Marile Puteri au prefațat „deznodământul fatal” din 1914. Așa cum pe bună dreptate s-a apreciat, era evident că lupta pentru colonii avea să se tranșeze nu atât prin ciocniri, ce nu puteau avea decât o amploare redusă, în teritorii de pe alte continente, cât printr-o dispută directă în Europa, care se anunța cu atât mai acerbă cu cât se adăugau importante conflicte de ordin național, teritorial, economic².

Deși raporturile dintre Marile Puteri au exprimat tendințele fundamentale ale evoluției situației internaționale în perioada care a precedat Primul Război Mondial, se impune totuși să precizăm că un rol semnificativ în viața internațională l-au dobândit unele state mici și mijlocii care, prin poziția lor geo-politică, prin potențialul economic și militar, puteau să influențeze într-o măsură semnificativă evoluția evenimentelor vieții politice internaționale. Între acestea, statele din zona sud-estului Europei au avut o importanță particulară, datorită intereselor multiple ale Marilor Puteri care se interferau în această regiune. Nu este lipsit de semnificație faptul că transformările care s-au petrecut în această zonă geografică după Congresul de la Berlin din 1878 au conferit statelor din regiune o pondere importantă pe plan diplomatic, fapt subliniat în repetate rânduri de oamenii politici ai vremii, ca și de istoricii de mai târziu.

Este credem semnificativ să relevăm, din această perspectivă, faptul că unele dintre crizele politico-diplomatice care au prefațat Primul Război Mondial s-au produs în zona sud-estului european, o veritabilă „Europă în miniatură”³, ceea ce a dus la crearea unor serioase mutații în configurația geografico-statală, de care erau interesate nu numai popoarele respective, ci și Marile Puteri.

În acest context se înscrie importanța rolului României în planul relațiilor internaționale, în condițiile în care interesul Marilor Puteri față de statul român, care își cucerise independența în urma războiului din 1877-1878, crescuse considerabil.

Rațiunile pentru care România a îndeplinit un rol semnificativ în relațiile internaționale ale perioadei cuprinse între anii 1878-1914 au fost bine puse în evidență în istoriografie⁴. De aceea, ne mărginim să sintetizăm aprecierile făcute cu privire la principalii factori care au determinat ca statul român să aibă o pondere deosebită în viața politică internațională, atât în raporturile cu Marile Puteri, cât și cu statele din regiunea sud-estului european.

² *Ibidem*, p. 246.

³ Gheorghe Cliveti, *România și crizele internaționale. 1853-1913*, Editura Fundației „Axis”, Iași, 1997, p. 253.

⁴ Vezi pe larg V. Cristian, *op.cit.*, p. 247-248.

Interesul pe care Marile Puteri l-au acordat României nu era legat numai de noul statut internațional pe care îl dobândise statul român după 1878. Prin așezarea sa geografică, România se învecina cu două mari imperii, Austro-Ungaria și Rusia, situate în grupări politico-militare adverse. Rivalitățile dintre acestea le plasau în tabere ostile și explică susținutele eforturi pentru a atrage sau păstra diplomația română de partea uneia sau alteia din ele. Aceste eforturi au avut o intensitate variabilă, în funcție de interesele fiecărei mari puteri în diferitele momente concrete ale evoluției situației internaționale, dar au constituit o permanență a întregii perioade, fiind evidente, în mod firesc, mai ales la cele două imperii vecine. Prin poziția sa, România prezenta o deosebită importanță strategică. Diplomația Marilor Puteri nu putea neglija faptul că intrarea ei în război (în vederea căruia erau încheiate, de fapt, diferitele acorduri dintre ele), de partea uneia din cele două tabere sau chiar simpla neutralitate – care putea să fie binevoitoare sau nu – erau de natură să modifice într-o însemnată măsură situația militară din răsăritul Europei în condițiile unui front continuu. Așa cum pe bună dreptate s-a apreciat, chiar în cazul unei neutralități absolute, cele două imperii vecine puteau fi silit să păstreze însemnate forțe militare la frontiera cu România; dacă ea era însă binevoitoare pentru unul din ele, atunci acesta le putea utiliza în alte sectoare.

Cucerindu-și independența în 1877-1878, România putea să devină o barieră sau o punte de legătură pentru expansiunea rusă în Balcani. Deosebit de important pentru Rusia, faptul prezenta însemnătate și pentru Germania, dar mai ales pentru Austro-Ungaria. Alianța cu România putea contribui într-o însemnată măsură la lupta împotriva principalului concurent din această regiune.

Marile Puteri nu puteau neglija nici importanța pe care România o avea la Dunăre, ca și poziția ei de riverană a Mării Negre. Această situație prezenta interes nu numai prin implicațiile sale economice, ci și pentru eventuala întrebuintare a unor forțe navale. Pe de altă parte, România dispunea de importante resurse naturale care puteau spori importanța economică a statului român în cazul unei conflagrații. În sfârșit, nu se putea face abstracție de armata română, chiar dacă, prin natura lucrurilor, efectivele ei erau mult mai reduse decât acelea ale Puterilor Centrale sau Rusiei.

În același timp, merită reținută și aprecierea conform căreia România era cel mai puternic stat din sud-estul Europei. Chiar dacă importante teritorii locuite de români rămăseseră în afara granițelor sale, România avea o suprafață și o populație mai mare decât a statelor de la sud de Dunăre. Importanța României pe plan internațional a fost evidențiată, de asemenea, și de alegerea reprezentanților Marilor Puteri care au fost acreditați la București, mulți dintre ei remarcându-se prin aptitudinile lor și având o rapidă ascensiune. Situația era sintetizată de un diplomat francez care considera că Bucureștiul constituie o veritabilă „trambulină pentru ambasadori”.

Aceste aprecieri, formulate cu multă profunzime de către istoricul V. Cristian, pe care ne-am permis să le rezumăm mai sus, arată credem în mod elocvent importanța poziției României în contextul geo-politic sud-est european, precum și rolul semnificativ pe care l-a avut statul român în raporturile cu Marile Puteri ale celor două grupări politico-militare.

Deteriorarea relațiilor româno-ruse după 1878 ca și dificultățile mari întâmpinate de statul român pe plan extern în primii ani de după cucerirea independenței au determinat orientarea politicii externe a României, devenită regat în 1881, spre Tripla Alianță, constituită din Germania, Austro-Ungaria și Italia. Tratatul semnat în 1883 cu Austro-Ungaria, la care au aderat Germania și Italia, oferea garanții de securitate României, fiind în egală măsură avantajos pentru Marile Puteri ale Triplei Alianțe ale căror poziții se consolidau în zona sud-estului Europei. Fiind determinată de importanți factori politici și economici, asupra cărora nu credem că este cazul să insistăm, aderarea României la Tripla Alianță, necesară în momentul respectiv, a fost posibilă numai prin acceptarea de către factorii de decizie de la București a situației create de alianța germano-austro-ungară din 1879. Pentru România, valoarea tratatului din 1883 era dată de adeziunea Germaniei, deoarece în relațiile româno-austro-ungare se interpuneau, cu toată gravitatea, disensiuni legate în principal de „problema națională” a românilor din Transilvania. În situația dată, însă, apropierea României de Germania trebuia să însemne, în același timp, și o apropiere de Austro-Ungaria. Drumul României spre Berlin trecea prin Viena.

Fără să semnifice o renunțare a României la idealul național, tratatul secret din 1883, reînnoit în mai multe rânduri, a imprimat relațiilor României cu Tripla Alianță o anumită stabilitate, în pofida tensiunilor care s-au manifestat periodic în relațiile dintre București și Viena, în legătură cu situația românilor din cuprinsul Austro-Ungariei. Constituirea treptată a Triplei Înțelegeri, prin încheierea acordurilor franco-ruse din anii 1891-1893, a Antantei Cordiale anglo-franceze din 1904 și a acordului anglo-rus din 1907, a determinat o modificare fundamentală a raportului de forțe pe plan internațional, dispărând practic rațiunile care determinaseră aderarea României la Tripla Alianță. Detașarea României din sistemul Triplicei și apropierea de Antanta deveneau necesare în noul context internațional, pentru punerea de acord a politicii externe a statului român cu marile aspirații naționale.

În pofida suspiciunilor manifestate față de Rusia, determinate de atitudinea Petersburgului în anul 1878 și de stăpânirea rusească asupra Basarabiei, tot mai mulți oameni politici români vedeau în reorientarea politicii externe a României către Tripla Înțelegeri, alcătuită din Rusia, Franța și Anglia, soluția pentru împlinirea aspirațiilor naționale ale românilor. Puțini erau oamenii politici și de cultură care se pronunțau pentru o alianță cu Puterile Centrale, în vederea eliberării Basarabiei. De

altfel, la nivelul opiniei publice s-a creat un tot mai consistent curent de opinie ostil Austro-Ungariei, fapt care avea să influențeze considerabil deciziile factorilor politici de la București. Se dovedea că factorul național devenea veritabilă „forță profundă” care avea să imprime noua orientare a politicii externe românești.

Analiza relațiilor României cu Tripla Înțelegere constituie obiectul prezentei lucrări. Studiarea complexelor relații ale României cu Marile Puteri ale Antantei, în contextul mai larg al relațiilor internaționale și al evenimentelor din sud-estul Europei, reprezintă, în opinia noastră, unul dintre cele mai interesante și fascinante demersuri istoriografice. Relevarea substanței acestor raporturi este menită să contribuie la elucidarea unor probleme esențiale ale politicii externe românești, care să ofere o mai corectă înțelegere a politicii de detașare a României de Tripla Alianță și a reorientării politice a statului român pe plan extern în perioada premergătoare Primului Război Mondial.

1.2. Cercetarea întreprinsă se bazează pe studierea unui număr relativ mare de lucrări istoriografice, dintre cele mai diverse, atât din cadrul istoriografiei românești, cât și din acela al istoriografiei străine.

Dintre lucrările generale de istorie universală, care oferă o imagine de ansamblu asupra problematicii epocii, menționăm următoarele titluri, utile pentru orizontul larg de cunoaștere pe care îl oferă: G. Livet, R. Mousnier (coord.), *Histoire générale de l'Europe contemporaine. 1814-1914*, VII-ème édition, 2 vol., Paris, 1924-1926; Jacques Ancel, *Histoire contemporaine*, II, 1848-1930, Paris, 1930; A.H. Grant, Harold Temperley, *Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries (1789-1939)*, London – New-York, 1939; P. Renouvin, Edmond Préclin, *L'époque contemporaine*, 2e édition, Paris, 1947; Maurice Crouzet (coord.), *Histoire générale des civilisations*, tome VI, Le XIXe siècle. L'apogée de l'expansion européenne (1815-1914), par Robert Schnerb, Paris, 1955; M. Baumont, R. Isay, H. Germain-Martin, *L'Europe de 1900 à 1914*, Paris, 1967; J.B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours*, Paris, 1964; J.B. Duroselle, *L'idée d'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965; *Le monde et son histoire*, collection dirigée par Maurice Meauleau, vol. III, Paris, 1972; R. Rémond, *Introduction à l'histoire de notre temps*, tome II. Le XIXe siècle, 1815 à 1914, Paris, 1974; Barbara W. Tuchman, *Trufașa citadelă. O frescă a lumii dinaintea Primului Război Mondial (1890-1914)*, Editura Politică, București, 1977; P. Leon, *Histoire économique et sociale du monde*, tome IV, La domination du capitalisme, 1840-1914, Paris, 1978; M.S. Anderson, *The Ascendancy of Europe. 1815-1914*, London, 1986; John R. Barber, *Istoria Europei moderne*, Editura Lider, București, 1993; Jean Carpentier, François Lebrun (coord.), *Istoria Europei*, Editura Humanitas, București, 1997; Camil Mureșan, *Europa modernă*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1997; Nicolae Ciachir, *Istoria politică a Europei de la Napoleon la Stalin*, Editura Oscar Print, București, 1997; Serge

Berstein, Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. IV, Naționalismele și Concertul european. Secolul XIX (1815-1919), Editura Institutul European, Iași, 1998; Pierre Milza, Serge Bernstein, *Istoria secolului XX*, vol. I, Sfârșitul „Lumii europene” (1900-1945), Editura All, București, 1998; Zorin Zamfir, *Istoria Țărilor din Asia, Africa și America Latină*, Editura Oscar Print, 1999 ș.a.

Dacă lucrările citate oferă cadrul general de înțelegere a problematicei epocii, din perspectiva istoriei universale, cele consacrate istoriei relațiilor internaționale în epoca modernă s-au dovedit a fi mult mai utile pentru demersul nostru istoriografic. Avem în vedere în primul rând sintezele de istorie a relațiilor internaționale, dintre care menționăm: Antonin Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe*, tome I-II, IVème edition, Paris, 1891-1926; Emille Bourgeois, *Manuel historique de Politique étrangère*, tome I-III, Paris, 1908-1924; H. Hauser (coord.), *Histoire diplomatique de l'Europe de 1871 à 1914*, tome I-II, Paris, 1929; Dinu C. Arion, *Curs de istorie diplomatică (1713-1914)*, București, 1930; R. Sontag, *European Diplomatic History, 1871-1932*, New York, 1933; Radu Meitani, *Istoria politică a raporturilor dintre state de la 1856-1930*, București, 1943; V.P. Potemkin, *Istoria diplomației*, vol. III, Editura Cartea Rusă, București, 1948; Louis Dollot, *Histoire diplomatique*, Paris, 1948; A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, Oxford, 1954; P. Renouvin (coord.), *Histoire des relations internationales*, tome VI, Paris, 1955; J. Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Paris, 1959; P. Milza, *Les relations internationales de 1871 à 1914*, Paris, 1968; J.B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales*, Paris, 1970; René Girault, *Diplomatie européenne et impérialismes 1871-1914*, Paris, 1979; N. Ciachir, Gh. Bercan, *Diplomația europeană în epoca modernă*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984; Henry Kissinger, *Diplomația*, Editura All, București, 1998; N. Ciachir, *Istoria relațiilor internaționale de la pacea westfalică (1648), până în contemporaneitate*, Editura Oscar Print, București, 1998 ș.a.

Deoarece pentru studiul relațiilor internaționale de la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea este necesară abordarea problemelor coloniale, credem că este util să menționăm consultarea unor lucrări referitoare la „imperialism” și expansiunea europeană pe alte continente. Acest fapt se impune, credem, cu atât mai mult cu cât apreciem că, spre deosebire de Tripla Alianță, care era o alianță mai mult continentală, Tripla Înțelegere a fost o alianță mondială. Din această categorie de lucrări avem în vedere îndeosebi: G. Hanotaux, *Le Partage de l'Afrique. Fachoda*, Paris, 1909; E. Tarlé, *Europa v epokhou imperialismy (1871-1919)*, Moscova, 1927; M. Giffen, *Fashoda; the Incident and its Diplomatic Setting*, Chicago, 1930; G. Hardy, *La Politique coloniale et le Partage de la Terre aux XIXe siècle*, Paris, 1937; Maurice Baumont, *L'Essor industriel et l'Impérialisme colonial, 1878-1904*, Paris, 1937; M. Popa, *Unele aspecte*

ale participării Franței la lupta pentru împărțirea Africii la sfârșitul sec. al XIX-lea, „Analele Universității C.I. Parhon”, Seria științe sociale, Istorie, 1966, 15, p. 149-166; P. Gifford, W.M.R. Loris, *France and Britain in Africa. Imperial Rivalry and Colonial Rule*, New Haven, 1971; J. Heffer, W. Serman, *Des révolutions aux imperialismes (1815-1914)*, Paris, 1973; J.L. Miege, *Expansion européenne et décolonisation de 1870 à nos jours*, Paris, 1973; Doina Motaș, *Asaltul petelor albe de pe continentul negru*, „Magazin istoric”, 7, nr. 21 (81), 1973, p. 25-32; 8, nr. 1 (82), 1974, p. 90-96; Constantin Șerban, *Împărțirea Africii de către colonialiștii europeni și lupta pentru eliberare națională a popoarelor africane (1870-1940)*, „Revista de istorie”, 29, nr. 5, 1976, p. 713-732; Mircea N. Popa, *Atitudinea Internaționaliei I și a II-a față de problema național-colonială*, „Revista de istorie”, 1981, 34, nr. 10, p. 1899-1917; Gregor Schollgen, *Imperialismus und Gleichgewicht: Deutschland, England und die orientalische Frage, 1871-1914*, München, 1984; Aurel Filimon, Elena Făina, *Conferința colonială de la Berlin (1884-1885)*, „Revista de istorie”, 38, nr. 2, 1985, p. 179-195; Nicolae Tomescu, *Situația Africii la sfârșitul secolului al XIX-lea. Considerații istoriografice*, „Analele științifice ale Universității Al.I. Cuza”, Istorie, Iași, 1991-1992, 37-38, p. 141-150; Aurel Filimon, *Istoria Africii. Prelegeri*, vol. II, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1999 ș.a.

Din categoria lucrărilor speciale referitoare la istoria relațiilor internaționale merită să amintim în primul rând pe cele care ne-au oferit importante sugestii privind metodologia de abordare a acestei problematice. Avem în vedere îndeosebi: J.B. Duroselle ș.a., *La Politique étrangère et ses fondements*, Paris, 1954; Pierre Renouvin, Jean Baptiste-Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Paris, 1964; V. Cristian, *Orientări franceze contemporane în studierea istoriei relațiilor internaționale*, „Studii. Revistă de istorie”, 22, nr. 6, 1969, p. 1181-1192; V. Cristian, *Istoria relațiilor internaționale. Sugestii pentru o „istorie totală”*, în vol. *Istoria ca lectură a lumii*, Iași, 1994, p. 189-200. În urma parcurgerii acestor lucrări, ne-am formulat intenția de abordare a faptelor istorice din perspectiva „istoriei relațiilor internaționale” și nu a „istoriei diplomatice”. Dacă din perspectiva „istoriei diplomatice” faptele istorice apar circumscrise „orizontului de cancelarie”, din cea a „istoriei relațiilor internaționale” ele apar generate de interacțiunea oamenilor de stat cu „forțele profunde”: economice, sociale, naționale, culturale, confesionale etc.

Alte lucrări speciale abordează diferite aspecte concrete ale relațiilor internaționale din perioada studiată: G. Hanotaux, *La Politique de l'Équilibre (1907-1911)*, Paris, 1912; W. Churchill, *La crise mondiale (1911-1915)*, tome I-IV, Paris, 1925-1931; Pierre Renouvin, *Histoire diplomatique (1815-1914)*, Conférences...Novembre 1928 – Juin 1929, Paris, 1930; E.M. Carroll, *Public Opinion and Foreign Policy, 1871-1914*, New York, 1931; Pierre Renouvin, *Les idées et les projets d'Union européenne au XIXe siècle*, Paris, 1931; Maurice Paléologue, *Un grand*

tournant de la politique mondiale (1904-1906), Paris, 1934; P. Renouvin, Ch. Julien, J. Bruhat ș.a., *Les politiques d'expansion impérialiste*, Paris, 1949; Pierre Renouvin, *La Question d'Extrême-Orient, 1840-1940*, Paris, 1953; W.W. Gottlieb, *Studies in secret Diplomacy during the First World War*, London, 1957; Paul Gogeanu, *Strămtorile Mării Negre de-a lungul istoriei*, Editura Politică, București, 1966; Paul Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, Editura Politică, București, 1970; J. Oron Hale, *The Great Illusion, 1900-1914*, New York, 1971; Vasile Cristian, *Formarea blocurilor politico-militare (1871-1914)*, „Studii și articole de istorie”, 22, 1973, p. 19-28; Șerban Rădulescu-Zoner, *Dunărea, Marea Neagră și Puterile Centrale, 1878-1898*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1982; Corneliu Bogdan, Eugen Preda, *Sferele de influență*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986; Eliza Campus, *State mici și mijlocii din centrul și sud-estul Europei în relațiile internaționale. Prima jumătate a secolului al XX-lea*, Editura Politică, București, 1988.

Diferite lucrări, utile pentru cercetarea noastră, sunt consacrate unor crize politico-diplomatice și militare: René Pinon, *Origines et résultats de la guerre russo-japonaise*, Paris, 1906; Ion Manolescu, *Războiul ruso-japonez din 1904-1905*, București, 1912; G. Hanotiaux, *La guerre des Balkans et l'Europe. 1912-1913*, 2-ème edition, Paris, 1914; G.A. Dabija, *Războiul bulgaro-turc din anii 1912-1913*, București, 1914; A. Tardieu, *Le mystère d'Agadir*, Paris, 1912; J. Caillaux, *Agadir. Ma politique extérieure*, Paris, 1919; N. Iorga, *Les conflits balcanique*, Paris, 1926; M. Nintchitch, *La crise bosniaque (1908-1909) et les Puissances européennes*, 2 vol, Paris, 1936; C.C. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars*, Cambridge, 1938; N. Ciachir, *Crizele politicii europene între 1900-1914*, „Studii și articole de istorie”, 1981, 43-44, p. 48-57; Mircea Soreanu, *Mari confruntări militare. Tzushima (1905)*, „Revista de istorie militară”, 1992, nr. 1, p. 33-35; nr. 2, p. 55-59; Ioan Munteanu, *Deznodământul fireshc al unei lungi evoluții zonale. Războaiele balcanice*, „Dosarele istoriei”, an IV, nr. 2 (30), 1999, p. 4-6.

Firește că dintre lucrările speciale consacrate istoriei relațiilor internaționale o importanță particulară pentru problematica studiată o au cărțile și studiile referitoare la alianțele politico-militare. Pentru politica statelor din cadrul Triplei Alianțe utile sunt: E. Brandenburg, *Von Bismarck zum Weltkrieg*, Berlin, 1924; E.M. Carroll, *Germany and the Great Powers 1866-1914. A Study in Public Opinion and Foreign Policy*, New York, 1938; L. Salvatorelli, *La Triplice Alleanza. Storia diplomatica, 1877-1917*, Milan, 1939; G. Volpe, *L'Italia nella Triplice Alleanza, 1882-1915*, Milan, 1939; A.J.P. Taylor, *The Habsburg Monarchy (1815-1918)*, London, 1943; A. Oțetea, D. Berindei, E. Campus, N. Fotino, C. Mureșan, *Situația internațională și politica externă a Austro-Ungariei în primele două decenii ale secolului al XX-lea*, în vol. *Destrămarea monarhiei austro-ungare (1900-1918)*, Editura Academiei, București, 1964, p. 191-215; Gh.N.

Căzan, *Tripla Alianță și politica sa expansionistă la sfârșitul secolului al XIX-lea*, „Revista de istorie”, 1977, 30, nr. 7, p. 1301-1315 ș.a.

Pentru studiul politicii externe a Marilor Puteri ale Triplei Înțelegeri deosebit de importante sunt: Gregoire Alexinsky, *La Russie et l'Europe*, Paris, 1917; Maurice Paléologue, *La Russie des Tsars pendant la Grand Guerre*, tome I-III, Paris, 1921-1923; G.P. Gooch, *The Cambridge History of British Foreign Policy. 1783-1919*, tome III, Cambridge, 1923; O. Becker, *Die französisch-russische Bündnis*, Berlin, 1925; G. Michon, *L'Alliance franco-russe*, Paris, 1927; M. Taube, *La politique russe d'avant guerre et la fin de l'Empire des tsars. 1904-1917*, Paris, 1928; W. Langer, *The Franco-Russian Alliance*, Chicago, 1930; A. Pribram, *England and the International Policy of the Great European Powers. 1871-1914*, Oxford, 1931; J.O. Manger, *Die Triple Entente*, Utrecht, 1934; B. Nolde, *L'Alliance franco-russe*, Paris, 1936; A.W. Ward, C.K. Ensor, *England, 1870-1914*, tome XIV, The Oxford History of England, Oxford, 1936; R.W. Seton-Watson, *Britain in Europe. 1789-1914. A survey of Foreign Policy*, Cambridge, 1937; Paul Azan, *L'Empire Français*, Paris, 1943; Constantin de Grunwald, *Trois siècles de diplomatie russe*, Paris, 1945; F. Gosser, *The Management of British Foreign Policy, 1880-1914*, Leiden, 1948; P. Renouvin, *La Politique extérieure de la France, 1871-1919*, Paris, 1950-1951; B. Schmitt, *Triple Entente and Triple Alliance*, New York, 1954; H. Brunschwig, *Mythes et réalités de l'impérialisme français 1871-1914*, Paris, 1960; G.M. Trevelyan, *British History in Nineteenth Century. 1815-1914*, London, 1960; J. Ganiage, *L'Expansion coloniale et les rivalités internationales de la France sous la IIIe République (1871-1914)*, Paris, 1964; Hugh Seton-Watson, *The Russian Empire (1801-1917)*, Oxford, 1967; James Joll, *Britain and Europe, 1793-1940*, Oxford, 1967; G.M. Trevelyan, *British History in the Nineteenth Century and After. 1872-1919*, London, 1971; A.D. Edwards, G.W. Bearmar, *Britain, Europe and the World: 1848-1918*, Cambridge, 1971; A.Z. Manfred, *Obrazovanie rusko-franțuzskogo saiuza*, Moscova, 1975; Lucia Bărbulescu, Mircea N. Popa, *Antanta Cordială*, „Studii și articole de istorie”, 1975, 29, p. 153-158; George M. Trevelyan, *Istoria ilustrată a Angliei*, Editura Științifică, București, 1975; S. Bouvier, R. Girault, *L'imperialisme français d'avant 1914*, Paris, 1976; Camil Mureșan, Al. Vianu, Robert Păușan, *Downig Street 10*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1984; D. W. Spring, *Russia and the Franco-Russian Alliance 1905-1914: Dependence or Interdependence?*, „The Slavonic and East European Review”, 66, 1988, nr. 4, p. 564-592; Alexandru Ioachimescu, Victor Ioachimescu, *Istoria Imperiului rus sintetizată. „De la Novgorod la Vladivostok și Prut”. Cneji, țari, împărați și evenimente esențiale*, Editura „Gândirea românească”, București, 1992; Camil Mureșan, *Imperiul britanic. Scurtă istorie*, Editura Științifică, București, 1967; F. Mc. Donough, *Imperiul britanic. 1815-1914*, Editura All, București, 1998 ș.a.